

Američki filozof Josiah Royce (1855-1916), profesor na Harvardu, razvio je pod utjecajem W. Jamesa i Ch. Peircea religiozno i idealistički zasnovanu filozofiju. Bavio se, među ostalim, "logikom ljudskih strasti i osjećaja", kao i nekim socijalnim aspektima duhovnog života. Radeći praktički i teoretski na razvijanju i primjeni svog sistema apsolutnog idealizma u okviru principa "vječne zajednice", Royce je kao osnovni zakon međuljudskih odnosa iznio tezu o potrebi "vjernosti (loyalty) prema vjernosti". Za svoju je osnovnu filozofsku orijentaciju sam jednom napisao: "Mogu izjaviti da sam osobno i pragmatik i apsolutist."

Značajnija djela: *The Spirit of Modern Philosophy* (1892); *The World and the Individual* (2 sv. 1900-01); *The Philosophy of Loyalty* (1908); *Lectures on Modern Idealism* (posth. 1919).

Tekst koji donosimo u prijevodu objavljen je pod istim naslovom kao uvod u Royceovoj knjizi *Religious Aspects of Philosophy* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1885). Ovdje je preuzet iz *Philosophy of Josiah Royce* (edited & introduced by John K. Roth, Hackett Publishing Company, Indiana-polis/Cambridge, 1982, reprint, pp. 35-43).

Josiah Royce

Religija kao moralni kodeks

i kao teorija

Auch bezweifel' ich, dass du glaubest,

Was so rechter Glaube heisst,

Glaubst wohl nicht an Gott den Vater,

An den Sohn und heil'gen Geist.

Heine

Namjerava li na stranicama što slijede skicirati stanovite filozofske nazore, autor mora započeti s određivanjem onoga što razumije kao prirodu religije te kako shvaća povezanost filozofije s religijom.

Uobičajeno je govoriti o religioznim osjećajima i religioznim vjerovanjima. Ipak, nailazimo na poteškoće pri usuglašavanju o tome što vjerovanja ili osjećaje čini religioznima. Osjećaj nije religiozan samo stoga što je jak, ni stoga što je moralno vrijedan, pa ni zato što je uzvišen. Ukoliko bi snaga i moralna vrijednost činili osjećaj religioznim, tada bi i rodoljublje bilo religiozno čuvstvo. Kada bi uzvišenost osjećaja bila dovoljna, svi umjetnički osjećaji bili bi religiozni. Ipak, takvi nazori većini izgledaju vrlo neprikladni. Što se tiče vjerovanja, ono nije religiozno samo zato što je vjerovanje u ono nadnaravno. Ne samo da je praznovjerje kao takvo potpuno različito od religije, nego čak i vjerovanje u Boga, kao najviše biće, ne mora biti religiozno vjerovanje. Ako je La Place trebao nešto što je nazvao "ta hipoteza", Božanstvo bi, uvedeno u njegovu nebesku mehaniku, bilo samo matematički simbol ili formula poput Taylorova teorema - nikako pravi predmet religioznog poštovanja. S druge strane, Spinozina impersonalna Supstancija, ili Nirvâna budista, ili bilo koji od mnogih sličnih pojmova, mogu imati kao učenje o svijetu, ili kao ideal ljudskog djelovanja, ogromnu religioznu vrijednost. Mnogo toga što povezujemo s religijom je, prema tome, za nju nebitno. Ipak, religija je nešto jedinstveno u ljudskom vjerovanju i osjećanju te se ne smije raspasti na neke niže i uobičajenije elemente. Što je, dakle, religija?

I

Kad govorimo o religiji, ovo izgleda sigurno: povezana je s djelovanjem. Nemoguća je bez pojavljivanja moralne svrhe. Potpuno amoralna religija može postojati. Ona je poput broda nesposobnog za plovidbu, poput urušenog nasipa, poput jalovog rudokopa. Vara svoje sljedbenike. Pretvara se da ih vodi u svojevrstu moralnost. Ako je slijepa ili slaba, ne čine je njene greške religijom, nego vjera sljedbenika u njenu vrijednost. Religija može učiti pripadnike jednog plemena da muče i ubijaju ljude iz drugog plemena. Pa čak se i takva religija pretvara da poučava ispravno ponašanje. Religija nam, međutim, daje više od moralnog kodeksa. Moralni kodeks po sebi, sa svojim "treba da", ne bi bio religiozniji od nekog građanskog kodeksa. Religija nešto pridaje moralnom kodeksu, a to što pridaje jest, ponajprije, zanos. Ona potiče vjernike da se prema moralnom zakonu odnose s privrženošću, štovanjem i ljubavlju. Pripoviješću, mitom, obredom, pjesmom, bilo čime, religija daje pukom kodeksu život i toplinu. Religija se ne iscrpljuje u naređivanju svojim vjericima, ona im daje nešto zbog čega su sretni što žive, a ako treba, i što umiru.

Nismo još spomenuli element religije koji je čini posebno zanimljivom za studenta¹ teorijske filozofije. Do ovog mjesta, etička filozofija kritički promatra kodekse različitih religija, dok teorijska filozofija nije imala udjela u tom poslu. U stvari, religija uvijek dodaje još jedan element. Ne poučava samo privrženost moralnom kodeksu, nego sredstva koja upotrebljava u tu svrhu uključuju više ili manje potpunu teoriju stvarnosti. Religija ne kaže samo čini i osjećaj, već također i vjeruj. Religija nam govori o stvarima za koje tvrdi da postoje, a posebno nam govori o njihovim odnosima prema moralnom kodeksu i religioznim osjećajima. Moguće je da postoji religija bez nadnaravnog, ali ne može biti religije bez teorijskog elementa, bez tvrdnje o nekom pretpostavljenom stanju stvari kao dijelu religioznog nauka.

Ta tri elementa, dakle, konstituiraju svaku religiju. Religija poučava neki moralni kodeks, mora na neki način udahnuti jake osjećaje privrženosti prema tom kodeksu i, u skladu s tim, mora pokazati nešto u prirodi stvari što odgovara kodeksu ili služi tome da pojača osjećaje. Religija je, prema tome, praktična, emotivna i teorijska. Uči nas što činiti, osjećati i vjerovati, a vjerovanje naučava kao sredstvo poučavanja djelovanja i osjećanja.

II

Sada možemo pogledati kako se filozofija odnosi prema religiji. Filozofija nije neposredno obuzeta osjećajima, ali i vjerovanje i djelovanje su neposredni predmeti filozofskih razmatranja. S druge strane, dok god filozofija predlaže opća pravila ponašanja ili raspravlja o teorijama svijeta, ona mora imati religijski aspekt. Religija poziva pomnost filozofije, a filozofija ne smije zanemariti probleme religije. Kantova temeljna pitanja: Što znam? i Što trebam činiti? nisu ništa manje zanimljiva religiji nego filozofiji. Ona pitaju kako se najviša čovjekova misao odnosi prema njegovim najvišim trebanjima i što u stvarima odgovara njegovim idealima. Sigurno je da se nitko ne bi trebao bojati takvih pitanja, niti bi se ikoji student filozofije trebao ustručavati da predloži odgovor na njih, bez obzira što se on nakon primjerene refleksije može pokazati kao jadna i provizorna misao. U stvari, nema obrane za ma kako osjetljivog mislioca ukoliko on, obvezujući se da će obratiti pažnju na filozofiju kao takvu, namjerno ili slučajno zanemari važne probleme s opravdanjem da za njih nema vremena. Sigurno je da ima vremena biti ne samo student filozofije nego također i čovjek, a ti problemi spadaju među ljudske bitnosti kojima ne-filozofi pristupaju na svoj način, a kojima filozofi moraju pristupati na svoj.

¹Engl. student; riječ ovdje ima vrlo široko značenje. Osim đaka, studenta, označava i učenjaka, proučavatelja, istraživača, dakle svakoga tko se bavi filozofijom.

Međutim, kada kažemo da mislilac mora proučavati i štovati ta pitanja, ne smijemo umišljati da ih zbog njihove važnosti smije unaprijed prosuditi. Pretpostavke, apriorne tvrdnje, postulati prisutni su zasigurno u svakom mišljenju i nijedan mislilac ne može bez njih. No pretpostavka, tj. prethodni zaključak o upitnim stvarima, promišljena nespремnost da se svjetlu dopusti da obasja naša vjerovanja, sve je to tuđe pravoj misli. Mišljenje je za nas samo bistrenje naših umova, a kako je jasnoća nužna za jedinstvo misli, nužna za obuzdavanje gorčine dvojbi i borbi između proturječja, potrebna da poštedi naše umove od beznadnog, vječnog lutanja, stoga je opiranje rasvjetljavanju, čak i kad ga poduzimamo, grijeh protiv onoga što je najbolje u nama, a također i grijeh protiv humanosti. Promišljeno neiskreno, nečasno mišljenje ogromno je svetogrđe. Stoga, ako smo zainteresirani za te stvari, naša je dužnost jasna. Ova su pitanja od ogromne važnosti za nas i za svijet. Lijenčine smo i kukavice ako, pretvarajući se da smo studenti filozofije i pravi istraživači istine, ne pokušamo učiniti nešto s tim pitanjima. Gori smo od kukavica ako, pokušavajući ih razmotriti, činimo to drugačije nego s poštovanjem, bez straha i iskreno.

III

Religiozna misao našeg vremena došla je do mjesta koje pobuđuje zabrinutost svih ozbiljnih mislioca i zanimanje mnogih koji nisu toliko ozbiljni. Nismo zadovoljni s onim što smo naučili od naših očeva. Ćelimo popraviti njihove dogme, dokazati ono što su oni često posjedovali bez dokaza, izraditi svoje vlastito vjerovanje našim vlastitim umom. No mi još ne znamo koji će oblik uzeti naša dolazeća vjera. Još se nismo složili niti o vrsti pitanja koje ćemo si postaviti kada započnemo određeno religiozno ispitivanje. Ljudi drže da mnoge vrlo različite činjenice ili aspekti činjenica u svijetu imaju religioznu vrijednost. Različitost tih pogleda pokazuje neodređenost pitanja koja ljudi imaju na umu kad govore o religiji. Netko hoće obožavati Prirodni Zakon ili čak Prirodu uopće. Drugi stavlja humanost kao idealni predmet svog religioznog poštovanja, dok treći ozbiljno inzistira da Nespoznatljivo zadovoljava njegovo religiozno stremljenje. Ipak, nešto treba biti jasno kod izražavanja pitanja, čak i kad se ne može dati odgovor: učinit ćemo nešto i onda ako samo saznamo što je to što trebamo tražiti. Prethodna razmatranja mogu pomoći na tom putu čak i kad bi ono što slijedi bilo potpuno nedjelotvorno. Zato smo pokušali dati definiciju koja bi izrazila ne samo što budist ili katolik, kontist ili hegelijanac misli pod svojom religijom, nego što bilo koji čovjek, bilo gdje, misli kad kaže religija. Svi oni žele da im religija odredi njihove dužnosti, da im da srčanosti u njihovom izvršavanju i da im pokaže takve stvari u realnom svijetu koje će im pomoći da budu postojani u svojoj privrženosti dužnostima. Kada ljudi mole

da budu usrećeni, oni još uvijek žude spoznati što im je činiti da bi postali sretni. Kada sveci, bilo koje vjere, pogledaju svojega Boga kao svoje jedino dobro, oni traže vodstvo na pravom putu. Divljaci, o kojima danas toliko mnogo čujemo, sigurno imaju niže oblike religije, ali te njihove religije još uvijek traže od njih da nešto čine, kažu im zašto je vrijedno to činiti i daju im više ili manje zanosa u takvom djelovanju. Oni među nama, jadni, usamljeni i rastuženi, koji traže religioznu utjehu, žele odgovor na pitanje što da učine sa životom i kako da ponovo podignu teret svoje slomljene egzistencije. Religijski filozofi se moraju podvrći istoj kušnji koju čovječstvo stalno postavlja religiji. Ako netko pokuša regulirati našu dijetu svojim teorijama, mora imati jedan cilj bez obzira na teoriju budući da nam hoće reći što je zdravo za nas. Ako nam kaže neka ne jedemo ništa osim snijega, to je njegova greška. Prava svrha teorije dijetete ostaje ista. Isto tako, ako ljudi iskažu svaku vrstu jednostranog, bešćutnog, nepriličnog razumijevanja religije, to ne čini cilj religije manje katoličkim, manje prihvatljivim, manje ljudskim. Čovjek koji predlaže religiozan sistem mora imati moralni kodeks, emotivni život i neku teoriju stvarnosti koje će nam ponuditi. S manjim od toga ne možemo biti zadovoljni. On, dakako, ne treba znati, ili se pretvarati da zna, mnogo o našem predivnom svijetu, ali nešto mora znati, i to nešto mora biti od određene vrijednosti.

Postavimo sve ovo drugačije. Čista teorijska filozofija pokušava saznati sve što može o svijetu stvari. Kada učini taj napor, mora biti savršeno indiferentna prema posljedicama. Ona ne smije protrnuti ili negodovati ukoliko dođe do neizrecivo užasnih istina. Ukoliko u svijetu ne nađe ništa osim zla, ipak mora prihvatiti istinu. Mora je hladno ustvrditi, bez hvale i bez osude. Teorijska filozofija ne poznaje nikakvu strast osim strasti za istinom, nema straha osim straha od greške, ne gaji nikakvu nadu osim nade u uspjeh. Međutim, religijski filozof ima i druge ciljeve osim ovih. Religijski filozof, naravno, nije ni neprijatelj ni sluga teorijske filozofije. Religijska se filozofija ne usuđuje suprotstaviti istinama koje je ustanovila teorija. No, preko i iznad tih istina ona traži nešto drugo. Ona traži da zna njihovu vrijednost. Religijska filozofija dolazi na svijet s drugim interesima nadovezujući se na čiste teorijske. Ona hoće znati što je u svijetu vrijedno obožavanja kao dobro. Ne traži puku istinu, već nadahnjujuću. Ona za sebe definira dobro, moralnu vrijednost, a onda pita: Što je u ovom svijetu ičega vrijedno? Njeni su zahtjevi u tom pogledu neograničeni. Bit će zadovoljna samo s najboljim što može naći. Imajući formuliran za sebe svoj ideal vrijednosti, ona u polazištu pita: Postoji li uopće, bilo gdje u univerzumu, neka realna stvar Beskonačne Vrijednosti? Ukoliko se to ne može naći, onda i samo onda će se religiozna filozofija zadovoljiti s manjim. No i tada će pitati: Što je u ovom svijetu najvrijednije? Ona ne

može stvarati realnosti, ali je određena da sudi o njima. Ne može biti zadovoljna slijepom vjerom i zahtijeva pravu istinu isto toliko koliko to traži i teorijska filozofija. Religijska filozofija, međutim, tretira tu istinu samo kao građu za svoje idealne prosudbe. Ona traži ideal među zbiljnostima.

Pozivamo čitaoca da nam se pridruži u takvoj potrazi na sljedećim stranicama. Nemamo dovoljno prostora da bismo bili iscrpni, niti nudimo mnogo više od poticaja. Ipak, hoćemo da ti poticaji budu eksplicitni i nadamo se da oni mogu potaknuti ponekog čitaoca te mu pomoći da upotpuni svoj vlastiti svijet misli.

IV

Ljudi dolaze do spomenutih pitanja s određenim pretpostavkama o metodi i duhu istraživanja i sav njihov rad može se zaplesti zbog tih pretpostavki. Kažimo nešto više što podrazumijevamo pod time. Postoje dva ekstrema kojih se treba bojati u religijskoj filozofiji: indiferentnost koja izrasta iz dogmatske sklonosti k poricanju i bojažljivost koja proizlazi iz prekomjernog iskazivanja poštovanja prema predmetima religiozne vjere. Oba krajnja stanja imaju svoje manjkave metode u bavljenju religioznom filozofijom. Prekomjerno skeptičan čovjek s nestrpljenjem promatra sve dugačke rasprave. U svemu tome ne može biti ničega, kaže on, ničega osim onoga što je Hume u jednom rječitom odlomku nazvao sofisterijom i prevarom. Zašto trošiti vrijeme na rješavanje tih nerješivih misterija? Njegova je metoda: brz posao, jasne tvrdnje o poznatim poteškoćama, nemilosrdno ismijavanje "teških" pretpostavki, a onda spaljivanje stare opustjele teološke Moskve i zbunjujući let u nepristupačne vjetrovite pustoši kamo ih nikakva vojska religioznih filozofa neće slijediti. Što se nas tiče, mi hoćemo biti skeptični kao nitko drugi i osobno uvijek cijenimo slobodu kretanja koju pruža čisti skepticizam. Nevolja je, međutim, u tome što se, nakon što smo neko vrijeme uživali u slobodi i svježem zraku čistog filozofskog skepticizma, nalazimo neočekivano u sredini filozofske istine koja traži pomnije ispitivanje. Kratka i jednostavna agnostička metoda nije dovoljna. Skepticizam se mora zamijeniti filozofijom i kad to učinite, prisiljeni ste prihvatiti svakako ne staru teologiju svog djetinjstva, ali nešto što zadovoljava, dovoljno neobično, određena religiozna stremljenja koja ste kao skeptici brižljivo pokušavali zaboraviti. Susrećete se s onim što bi se moglo nazvati religijskom doktrinom i možete je postaviti, kao što ćemo i mi ovdje učiniti, ne na jednostavan i očaravajući način koji tako dobro mogu slijediti čisti skeptici, nego težeći jednom ozbiljnom i trajnom naporu kojim bi se teška pitanja razmotrila s različitih strana. Skeptička metoda nije samo dobar već i nužan početak religiozne filozofije. Mi smo, međutim, obavezani da idemo dublje od pukog površnog agnosticizma. Ako je bilo koji čitatelj već sada siguran

da dublje ne možemo ići i da je moderni popularni agnosticizam iscrpio sve što se može reći o pitanjima religije, oprostit ćemo se od njega trenutno i s radošću. Kad u ovoj knjizi ne bismo imali reći nešto što je izgleda strano popularnom modernom agnostičkom opsegu rasprave i što je dublje od uvida popularnog modernog skepticizma, ne bismo rekli ništa. Namjera ove knjige nije da na staromodan način sudjeluje u dobro poznatim i uobičajenim prepirkama naših dana, nego da općenito skrene tok popularne misli o razmotrenim tezama povratkom na onaj tip filozofskog istraživanja koji je danas poznat određenim školama stručnjaka, ali zaboravljen od široke publike. U tom tipu istraživanja možemo povrh svega ponuditi nešto što nam izgleda ne samo kao puko ponavljanje pogleda drugih mislilaca, nego snaga da se učini barem jedan mali korak u napredovanju misli koje su nam predali veliki učitelji filozofije. Ipak, znamo da opseg svake plodonosne nezavisne misli u filozofiji mora biti, u slučaju bilo kojeg pojedinca, vrlo uzak.

Preostaje drugi pristup i njegova metoda. To je način prekomjernog poštovanja. On troši velika slova u svim imenicama i pridjevima koji označavaju predmete religiozne vjere, ali se boji ukazati tim predmetima čast da razjasni ideje o njima. Cijenimo taj pristup kad se pojavljuje u ljudi koji valjano rade svoj svakodnevni posao, koji trebaju vjeru za svoj rad i koji ne osjećaju poziv tragaoca za istinom. Nitko nema pravo svoj poziv postaviti kao najviši. Čovjek za koga je istina, otkrivši mu se u njegovim osjećajima, korisna i dobrodošla kao nadahnuće u svakodnevnom poslu, vrijedan je obzira onih čiji poziv je filozofija i ne treba ga mučiti našim spekulacijama. On je zabrinut i uznemiren mnogim stvarima; svijet ga treba, a filozofija ne. Mi samo tražimo svoja vlastita prava i ne želimo da se ona miješaju s njegovima. Moramo ustrajati u našem pravu na jasnu misao. Gledajući filozofski, daleko od nužnih ograničenja težaka, svo to nijemo poštovanje, ta mutna upotreba mutnih imena, skriva ozbiljne opasnosti. Ti si smjeran, možemo reći čovjeku koji filozofski kriticizam smatra za opasnu igru zapanjujućim istinama. Ti si pun poštovanja, ali prema čemu? Pripazi da se ono što poštuješ ne bi pretvorilo u tvoje vlastite mutne i nejasne pojmove umjesto da to bude stvarna uzvišena Istina. Pripazi da predmet tvog obožavanja ne bi postao tvoj beskonačni kućni ljubimac koji je za tebe uzvišen samo zato što je tvoj i koji je zapravo isto toliko uzvišen i beskonačan koliko i tvoj šešir. Jer tu leži opasnost koja prijeti uzvišenim i nejasnim sentimentima. Nereflektirani, nekritizirani, nijemo iskušani i nijemo zastrašeni, oni (religiozni objekti) mogu postati puki osjećaji, puke tjelesne senzacije koje doživljavate nedjeljom ujutro ili kad molite. Naravno, ako ste radnik, možete zapravo ostvariti te mrtve ideje u tolikoj mjeri u kojoj one nadahnjuju vaš rad. Ako to zaista čine, opravdat će ih vlastiti plodovi. U protivnom, ne

vjerujte previše u njihovu religioznu vrijednost. Vi, kao pojedinci, niste ništa drugo do masa misli i osjećaja. Jedino što je vaše, i u vama, uopće nije uzvišeno. Ako to ne pridignete na svjetlo mišljenja i često ne propitujete, kako ćete znati nije li se taj njegovani religiozni ideal izopačio u mraku vaših emocija? Ponekad čovjeku dolazi grozno otkriće njegove vlastitosti u velikoj tuzi. Tada, u metežu tjeskobe, on troši svoju vjeru da pokrije golotinju pred olujom, možda nalazi neki stari dronjak izgrizen moljcima koji mu nikako ne koristi i njegova duša bijedno nestaje u studeni sumnje. Takav je čovjek očekivao da mu Bog pomogne u svako doba kad ustreba, ali jedini bog kojeg je stvarno i svjesno imao bio je njegov vlastiti, mali, prezira vrijedan, privatni pojam i mutan osjećaj boga kojeg se nikad nije otvoreno usudio pogledati. Bilo koji pristojan drveni idol bolje bi mu poslužio, jer tada bi barem za njega znao gdje je i što predstavlja. Samo, tako nešto previše je prikladno da bi bilo pravo stanje čovjeka koji drži profanošću jasno i razborito promišljanje o religioznim temama.

Mi, dakle, zahtijevamo pravo da kritiziramo onoliko neustrašivo, onoliko temeljito i onoliko skeptično koliko je to moguće same temelje činjenja i vjerovanja. Jer ono što mi kritiziramo su, istaknimo to, naši vlastiti pojmovi koje želimo prilagoditi istini, ako uopće neke istine i ima. Što se tiče sumnje u pitanjima religije, ona je za tragaoca za istinom ne samo privilegija, već i dužnost i, kao što ćemo iskusiti kroz ovu studiju, dvojba ima zanimljivo i vrlo vrijedno mjesto u filozofiji. Filozofska istina, kao takva, dolazi nam najprije u obliku sumnje. Nikad joj ne možemo biti dovoljno blizu u našem traženju ako prije ili kasnije ne upadnemo zbog nje u očajanje. Najprije, dakle, očaj zbog temeljne sumnje, a onda otkriće da ta sumnja nosi u svome krilu istinu za koju smo se zakleli da ćemo je otkriti kako god znali i umjeli - to je tipično filozofsko iskustvo. Neka pomisao na ovaj uvid potakne malaksalo strpljenje ljubazno raspoloženog čitatelja za neke od duljih i zamornih rastezanja suhih skeptičkih analiza kroz koje moramo pokušati proputovati zajedno. Što god bila istina, ona leži s druge strane te pustoši.

Preveo s engleskoga:

Bojan Štimec